

આવાસમાં પહોંચ: એક યાંત્રિક બાબત કે માનસ?

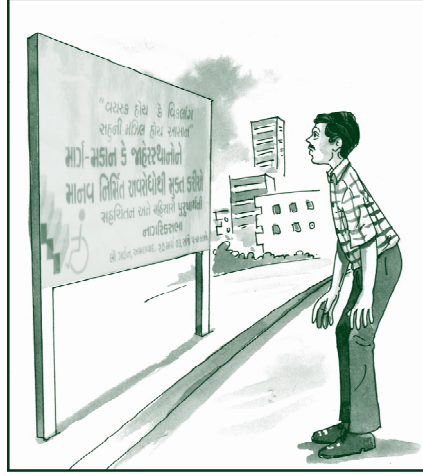
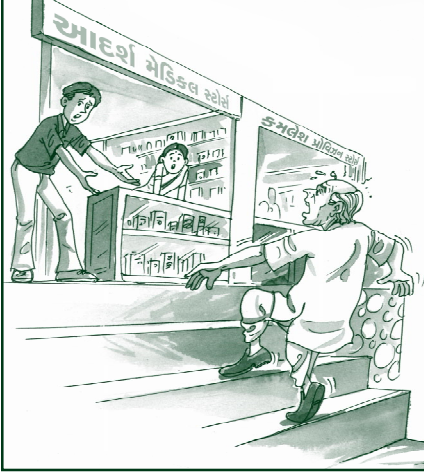
‘ઉન્નતિ’ અને ‘હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ’ ૨૦૦૧થી ગુજરાતમાં બિન-સરકારી સંગઠનો, પુનર્વસન સંસ્થાઓ, સ્થપતિઓ, બીલ્ડરો, વિદ્વજનો, વિદ્યાર્થીઓ, સેવા ઉદ્યોગ અને માધ્યમો સહિતના અનેક હિતધારકોના સહયોગમાં ‘વિકલાંગતાને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા માટે નાગરિક સમાજની સહભાગિતા’ વિશે સંયુક્તપણે કામ કરે છે. આ પ્રયાસ દ્વારા જે એક મહત્વનો પ્રશ્ન હાથ ધરાયો છે તે છે જાહેર સ્થળોની પહોંચક્ષમતા. વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓની પહોંચની જરૂરિયાતોથી ધીમે ધીમે પહોંચક્ષમતાની સાર્વત્રિક જરૂરિયાત તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે.

આ મુદ્દે જાગૃતિ ઊભી થાય તે પ્રથમ પગલું હતું અને ત્યાર બાદ સંવેદનશીલતા, ક્ષમતા વર્ધન, નેટવર્કિંગ અને હિમાયત માટેના પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા. ધીમે ધીમે થોડી હલચલ ઊભી થઈ છે અને થોડીક માત્રામાં સફળતા પણ મળી છે, પણ આ માર્ગમાં અનેક પડકારોનો સામનો કરવામાં આવ્યો. એમ જણાયું કે શું થયું છે તે ચકાસવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે, વિવિધ જૂથોએ તેમના કાર્યમાં કેવી રીતે પહોંચક્ષમતાનો મુદ્દો આમેજ કર્યો છે તે જાણવું જોઈએ, તેમના શું અનુભવો રહ્યા છે અને ભવિષ્ય માટે શી વ્યૂહરચનાઓ ઘડાઈ છે તે પણ જાણવું જોઈએ. ‘ઉન્નતિ’ અને ‘હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ’ની એક ટુકડીને આ મુદ્દે અભિમુખ કરાઈ. બબ્બેની ટુકડીમાં તેમણે અમદાવાદ, વડોદરા, દિલ્લી અને બેંગલોરમાં આ મુદ્દે કામ કરનારા ૩૫ જણાની મુલાકાત લીધી. આ લેખ જેમની મુલાકાત લેવામાં આવી તેમનાં મંતવ્યોનો સારાંશ આપે છે અને સાથે સાથે સમગ્ર પ્રશ્ન વિશેનું એક સર્વગ્રાહી ચિત્ર દોરે છે. ઉપરાંત, તે પ્રવર્તમાન સ્થિતિ અને ભાવિ સંભાવનાઓ પણ એમને માટે જણાવે છે કે જેઓ આ મુદ્દે કામ કરવા માટે આતુર છે. ‘ઉન્નતિ’નાં સુશ્રી ગીતા શર્મા અને સુશ્રી દીપા સોનપાલ દ્વારા આ લેખ તૈયાર કરાયો છે.

અમે બધા અલગ છીએ અને અમારી જરૂરિયાતો પણ...

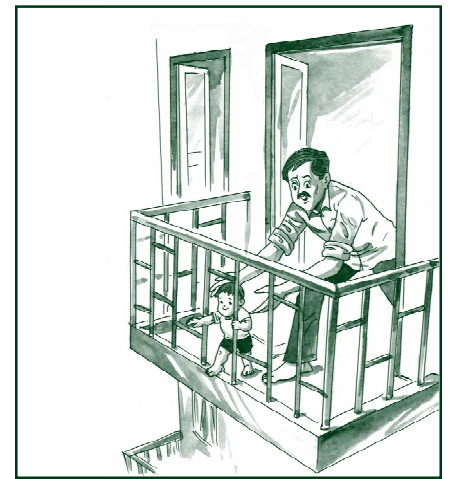
‘વિકલાંગતાને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા માટે નાગરિક સમાજની સહભાગિતામાં વધારો’ કાર્યક્રમના ભાગરૂપે ‘ઉન્નતિ’ અને ‘હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ’ની ટુકડીઓ વિવિધ જરૂરિયાતો ધરાવતા અનેક લોકોને મળી અને તેઓ તેમના રોજિંદા જીવનમાં જે અવરોધોનો સામનો કરે છે તેમને સમજવાની કોશિશ કરી. તેમના અનુભવોનો સારાંશ અહીં આપવામાં આવ્યો છે.

જો સીડી વધારે ઢાળવાળી અને ઊંચાં પગથિયાંવાળી હોય તો અથવા તેને કઠેડા ના હોય તો આ ઉંમરે મારે માટે સીડી ચડવી મુશ્કેલ છે. ઝીણા અને નાના અક્ષરો વાંચવાનું પણ મારે માટે મુશ્કેલ છે.

મને બરાબર દેખાતું નથી તેથી આછા રંગના સંકેતો વાંચવામાં મુશ્કેલી પડે છે અથવા તો બરાબર ન હોય તેવી પરસાળ પર ચાલવાનું પણ મુશ્કેલ છે.

હમણાં જ મારો પગ કપાઈ ગયો. વોકર સાથે આ દરવાજામાંથી હવે પસાર થવાનું મુશ્કેલ છે.

પ્લેટફોર્મમાં ફેરબદલ થઈ છે તેવું સ્પષ્ટ અને મોટા અવાજે બોલાતું નહોતું તેથી મેં મારી ટ્રેન ગુમાવી.

લીસી ફરસ પર ચાલવાનું બધા માટે જોખમી છે.

કઠેડામાં વચ્ચે ખાલી જગ્યા મોટી હોય અને કઠેડો ઓછી ઊંચાઈનો હોય તો મને મારું બાળક પડી જાય તેની બીક લાગે છે.

રોજિંદા જીવનમાં તેઓ કયા અવરોધોનો સામનો કરે છે એવો પ્રશ્ન તેમને પુછાયો ત્યારે તેમણે આ પ્રતિભાવો આપ્યા હતા. શા માટે અને કેવી રીતે શાળામાં હાજરી આપવામાં, ધાર્મિક કે સામાજિક સમારંભોમાં હાજરી આપવામાં કે પછી મનોરંજનના સ્થળે જવામાં ભૌતિક અવરોધો અસલામતી, હતાશા અને ચિંતાની લાગણી જન્માવે છે તેના વિશેની સમજ ઊભી કરવાનો પ્રયાસ કરવાની આ રીતે શરૂઆત થઈ.

બધા દ્વારા જેમનો ઉપયોગ કરી શકાય તેવી ડિઝાઈનનો માટે એ જરૂરી છે કે અમુક રીતે જે વસ્તુઓ છે તેને એ જ રીતે સ્વીકારી લેવાનું છોડીએ અને એ બધી બાબતો વિશે નવેસરથી વિચારીએ અને દરેક જણ તેનો ઉપયોગ કરી શકે તેવી આસાન બનાવીએ.

સ્થપતિઓ, વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ, ડિઝાઈનરો અને પહોંચના મુદ્દે કામ કરનારા લોકો સાથે અનેક વાર વાતચીત કરતાં અમને સમજાયું કે જ્યારે બાંધકામની યોજનાઓ બનાવવામાં આવે છે ત્યારે જ જો પહોંચ માટેની બાબતોને સમાવવામાં આવે તો આ સ્થિતિને દૂર કરવાનું શક્ય છે. તેને માટે એવા અભિગમની જરૂર છે કે તમામ વસ્તુઓ અને પર્યાવરણની ડિઝાઈન એવી હોય કે જેથી મહત્તમ લોકો વય, ક્ષમતા કે પરિસ્થિતિના ભેદ વિના તેમનો ઉપયોગ કરવા માટે શક્તિમાન બને. આનો અર્થ એ છે કે આપણે એમ માનવાની જરૂર છે કે મનુષ્યની મોટા ભાગની ક્ષમતા સામાન્ય છે, વિશિષ્ટ નથી અને આપણે એ રીતે ડિઝાઈન કરવાની જરૂર છે કે જેથી વૃદ્ધો, બાળકો, વિકલાંગતા ધરાવતા લોકો, સગર્ભા સ્ત્રીઓ અને અન્ય લોકો પણ તેમાં સરળતા અનુભવે, તમામ વપરાશકારો માટે તે લાભદાયી બને. એક યા બીજા સમયે આપણે સૌ એ પહોંચક્ષમતાનાં લક્ષણોનો લાભ ઉઠાવીશું, પરંતુ કોઈ પણ સમયે લગભગ ૪૦ ટકા વસ્તીને સ્વતંત્ર અને સુરક્ષિત રીતે કામ કરવા માટે તેની જરૂર છે.

વર્તમાન મકાનો અને ખુલ્લી જગ્યાઓમાં સુધારા કરવાનું શક્ય છે. જો કે, આયોજનના તબક્કે તે સમાવવાનું જેટલું ઓછું ખર્ચાળ છે તેટલું તે ઓછું ખર્ચાળ નથી.

અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ એટલે શું?

અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ એટલે એવી જગ્યા કે જેમાં ઉંમર, જાતિ કે સ્થિતિના કશાય બાધ વિના વ્યક્તિ મુક્તપણે અને સલામત રીતે હરીફરી શકે છે, કામ કરી શકે છે અને કોઈ પણ જગ્યાએ પહોંચી શકે છે. કશાય અવરોધ વિના તમામ લોકો સેવાઓ શક્ય તેટલી સ્વતંત્ર રીતે અને ગૌરવપૂર્ણ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે તેવી જગ્યા.

અહીં પર્યાવરણનો અર્થ છે મકાનો, રસ્તા, ઉદ્યાનો, બગીચા અને અન્ય સ્થળો, સેવાઓ, પરિવહનનાં સાધનો, રોજિંદી ઉપયોગની વસ્તુઓ વગેરે.

અવરોધો દૂર કરવાનું જરૂરી શા માટે છે?

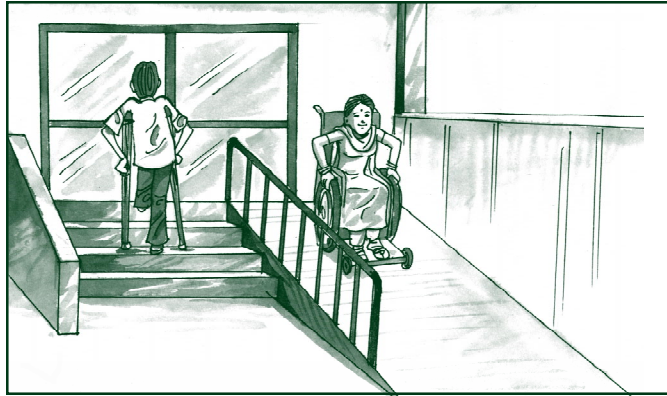
અવરોધો પર્યાવરણને અસલામત બનાવે છે અને વપરાશકાર માટે ભારે મુસીબત ઊભી કરે છે. પરંતુ વધારે મહત્વનું એ છે કે સ્થાનોએ તેથી પહોંચી શકાતું નથી અને સેવાઓ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, અને એ રીતે લોકો જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સહભાગી થવાની તક ગુમાવે છે. એમાં શિક્ષણ, આર્થિક-સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ એ તમામનો સમાવેશ થાય છે. આ તક ગુમાવવાનું માત્ર સંબંધિત વ્યક્તિ માટે જ બને છે એવું નથી પરંતુ સમાજ પણ તેનું યોગદાન ગુમાવે છે.

પહોંચકામ ડિઝાઇનનાં કેટલાંક ઉદાહરણો

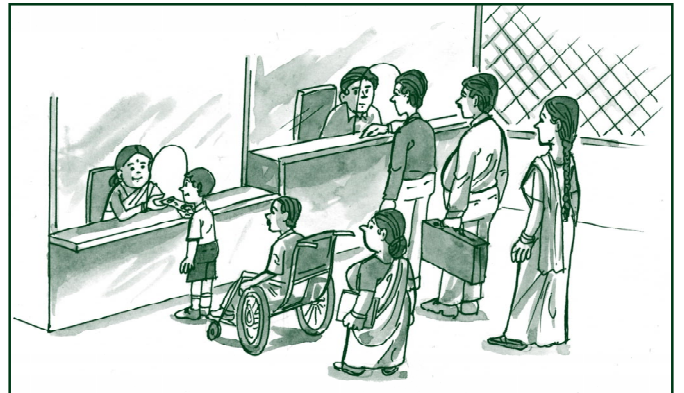
વાના દર્દીઓ અને કપાયેલા હાથવાળા લોકો માટે તેમ જ વૃદ્ધો અને બાળકો માટે ગોળ ડટ્ટાવાળા હેન્ડલ કરતાં લિવર ધરાવતા હેન્ડલવાળા દરવાજા વધુ અનુકૂળ પડે છે.

ઓછી દષ્ટિ ધરાવતા લોકો વાંચી શકે તેવી છાપેલી સામગ્રી કે પેટા શીર્ષકો સૌને વાંચવાની સુગમતા કરી આપે છે.

પગથિયાં અને ઢાળ બંને મકાનના પ્રવેશદ્વારે હોય તો ઘોડી વાપરનારા લોકો અને માબાપનો હાથ પકડીને ચાલતાં બાળકો માટે પણ તે ઉપયોગી થાય, ફર્નિચર ખસેડવા માટે અને વ્હીલ ચેર વાપરનારા માટે પણ તે ઉપયોગી થાય.

જાહેર સ્થળોએ જુદી જુદી ઊંચાઈવાળાં કાઉન્ટર હોય તો જુદાં જુદાં કામો માટે અને જુદી જુદી ઊંચાઈ ધરાવનારા લોકો માટે તે ઉપયોગી થાય.

ઉદ્યોગ-ધંધાનું સ્પર્ધાત્મક અને વૈશ્વિક સ્વરૂપ, ખૂબ જ ઝડપથી વિકસતો જતો સંચાર ઉદ્યોગ, તમામ સ્તરે વિકલાંગતાલક્ષી હિમાયત દુનિયાભરમાં ઝડપથી વધતી જતી વૃદ્ધો અને વિકલાંગ લોકોની વસ્તી અને ઈજા પામનારાઓમાં તથા માંદગી અને જન્મથી જ ખામી ધરાવનારાઓમાં એવાં પરિબળો છે કે જે વધુ પહોંચક્ષમ વસ્તુઓ, સેવાઓ અને પર્યાવરણ માટેની માંગ ઊભી કરે છે. જો કે, આ માંગ હજુ પણ એટલી પૂરતી તો નથી જ કે જેથી ડિઝાઇન અને બાંધકામના પ્લાનમાં પહોંચક્ષમતાનો સ્વીકાર કશીય બાંધછોડ વિના કરવામાં આવે.

પહોંચની અપૂરતી માંગ માટેનાં કારણો

માંગ હજુ પણ પર્યાપ્ત રીતે વ્યક્ત થતી નથી એનાં કેટલાંક મુખ્ય કારણો આ મુજબ છે: આ મુદ્દે હજુ પણ લોકોની જાગૃતિ ઓછી છે, પહોંચને માત્ર વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓની જરૂરિયાત સમજવામાં આવે છે, વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ પણ પૂરતી જાગૃત નથી અને સંગઠિત રીતે પોતાના અધિકારોની માગણી કરતી નથી. અન્ય વપરાશકાર જૂથો - જેમ કે વરિષ્ઠ નાગરિકો, હંગામી ધોરણે વિકલાંગ થતી વ્યક્તિઓ, સગર્ભા સ્ત્રીઓ વગેરે - પાસે આ સહિયારી જરૂરિયાત અંગે ચર્ચા કરવા માટે કોઈ મંચ પણ નથી.

સંગઠનનો આ અભાવ અંશતઃ આપણો સમાજ આ જૂથો પ્રત્યે અને ખાસ કરીને વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ તથા વરિષ્ઠ નાગરિકો પ્રત્યે જે વલણ ધરાવે છે તેને પરિણામે છે. તેમને હજુ ઉત્પાદક નાગરિક ગણવામાં આવતા નથી અને તેમના યોગદાનને તે જે મૂલ્યને લાયક છે તે મૂલ્ય આપવામાં આવતું નથી. પશ્ચિમી જગતમાં સમાજ વધારે જાગૃત છે અને આ જૂથોની શક્તિને પિછાણે છે અને તેથી તેઓ તેમની જરૂરિયાતોનું મૂલ્ય સમજે તે સ્વાભાવિક બાબત છે, અને તેઓ આયોજનના તબક્કે જ પહોંચક્ષમતાનાં લક્ષણોનો સમાવેશ કરે છે. ભારતમાં હજુ પણ માંગને આધારે જ મોટે ભાગે પ્રતિભાવ આપવામાં આવે છે.

તેથી, પહોંચક્ષમતાના અભાવ છતાં કેટલાક લોકો કામ કરે છે અને કેટલાક લોકો કામ કરી શકે તેમ હોવા છતાં તેમનાં ઘરોમાં ભરાઈ રહે છે. આપણા સમાજમાં નીંભરતા અને સહિષ્ણુતાના સંસ્કાર ખૂબ જ વ્યાપકપણે વ્યાપ્ત છે. તેથી લોકોને માગણી ઉઠાવવાની ટેવ પડી નથી. ખાસ કરીને છેવાડાના વર્ગો માટે આ બાબત વધારે સાચી છે.

આપણા દેશમાં આજે પણ વિકાસના તમામ પ્રયાસો છેવાડાના વર્ગોને પાયાની સેવાઓ મળે તે માટે થઈ રહ્યા છે. પહોંચક્ષમતાને હજુ પણ આ પાયાની સેવાઓની પ્રાપ્તિને અસર કરે તેવા ઘટક અંગ તરીકે જોવામાં આવતી નથી. દા.ત. જે વ્યક્તિને પગમાં ફેકચર થયું છે તે વ્યક્તિ પાયાની ફિઝિયોથેરાપી સેવાઓ સ્વતંત્ર રીતે અને સલામત રીતે પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, જો તે એવા મકાનમાં ન હોય કે જ્યાં લિફ્ટ હોય કે ઢાળ હોય કે જેથી વ્હીલચેર જઈ શકે.

બીજા કોઈ પણ કિસ્સાની જેમ અહીં પણ વપરાશકાર જૂથો કે લોકો દ્વારા અવાજ ઉઠાવવામાં ન આવે, તો જેઓ અધિકારો મળે તે માટે સુલભતા કરી આપે છે તેઓ આપમેળે એ લાંબા સમય સુધી ન કરી શકે. પહોંચક્ષમતાની માંગ પાયાના અધિકાર તરીકે તાજેતરમાં જ ઊભી થઈ છે અને મુખ્યત્વે તે વિકલાંગતા ક્ષેત્રે કામ કરનારાં સંગઠનો અને કર્મશીલો દ્વારા તે ઊભી થઈ છે. વળી, તે વિકલાંગતા કમિશનરની કચેરી અને કેટલાંક વિકાસલક્ષી સંગઠનો દ્વારા પણ ઊભી થઈ છે. તેમની પરિસ્થિતિ અને જરૂરિયાતને આધારે તેમણે નિશ્ચિત સ્થળોએ માંગ ઊભી કરી છે અને તે ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

જેમની મુલાકાત લેવામાં આવી તેમણે પહોંચક્ષમતાની માંગ અપર્યાપ્ત છે એવું તેમને શા માટે લાગે છે તે જણાવ્યું. તેમાંનાં કેટલાંક મંતવ્યો નીચે મુજબ છે:

અમદાવાદની 'એન્વાયર્નમેન્ટલ પ્લાનિંગ કોલાબોરેટિવ'ના વહીવટી નિયામક શ્રી બી. આર. બાલાચંદ્રન જણાવે છે કે, "આ એક માનસની સમસ્યા છે કારણ કે પહોંચની વ્યાખ્યા બહુમતી દ્વારા કરવામાં આવે છે. પહોંચની સમસ્યા હજુ એવી સમસ્યા નથી કે જે સૌ લોકો સુધી પહોંચી હોય અને લઘુમતીનાં મંતવ્યોનો સમાવેશ કરવા માટે પહોંચની વ્યાખ્યા બદલાય તો જ એ બાબત સિદ્ધ થઈ શકે. જો જરૂરિયાત ઊભી થાય તો પછી હંમેશાં પુરવઠો હશે અને જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા માટે તે વધશે. દા.ત. ૧૦૦ વર્ષ જૂનાં મકાનોમાં સીડીઓ ખૂબ સીધી હતી અને એ રીતે અસલામત હતી. હવે મોટા ભાગનાં મકાનોમાં કેવી સીડીઓની જરૂર છે તેને વિશેની વ્યાખ્યા બદલાઈ. પહોંચની જરૂરિયાત હજુ એટલી મોટી નથી થઈ કે જેથી સ્થપતિઓએ તેમાં કામ કરવું જ પડે. તેથી આ દિશામાં કરવામાં આવતા પ્રયાસો મોટે ભાગે છૂટક છૂટક થાય છે."

બાલાચંદ્રનના મતનો પુનરુચ્ચાર કરતાં અમદાવાદની અગ્રણી સ્થાપત્ય પેઢી એચ.સી.પી. ડિઝાઈન એન્ડ પ્રોજેક્ટ મેનેજમેન્ટ પ્રા.લિ.ના નિયામક શ્રી હસમુખભાઈ જણાવે છે કે "બીલ્ડરો માટે આર્થિક પ્રોત્સાહનનો અભાવ છે અને એ અંગે કાર્યવાહી કરવાનું કાનૂની રીતે ફરજિયાત નથી તે બાબતો હાલની સ્થિતિ માટે જવાબદાર છે."

ચાર વર્ષથી ગુજરાતમાં આ પ્રશ્ને કામ કરનારા શ્રી અરિંદમ મિત્રા કહે છે કે, "લોકોને પોતાના જીવનમાં જ તેની અસર ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ આ મુદ્દાને મહત્વનો ગણતા નથી."

'ઉન્નતિ'ના નિયામક શ્રી બિનોય આચાર્ય જણાવે છે કે, "પહોંચક્ષમતા એ તમામ નાગરિકોનો પાયાનો અધિકાર છે પણ આપણે હજુય કલ્યાણની દૃષ્ટિએ જ કામ કરીએ છીએ અને અધિકાર-આધારિત અભિગમથી કામ કરતા નથી. વધુમાં, નાગરિકોની સહભાગિતાનો અભાવ છે."

અમદાવાદના અંધજન મંડળના વહીવટી નિયામક ડો. ભૂષણ પુનાની પડકારો અંગે નવું પાસું ઉમેરતાં જણાવે છે કે, "વિકલાંગતા ધરાવતા લોકો સારી રીતે સંગઠિત નથી એટલે એમનો અવાજ સંભળાતો નથી. વધુમાં, જે સંગઠનો ક્ષેત્રીય અભિગમ સાથે કામ કરે છે તેઓ અમુક પ્રકારની વિકલાંગતા ધરાવતા લોકોના જૂથની જ વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને તેથી આ સમસ્યાનો સંગઠિત અને સામૂહિક પ્રતિભાવ આપવાનું મુશ્કેલ બને છે."

'ડેવલપમેન્ટ કોમ્યુનિકેશન નેટવર્ક'ના સંયોજક શ્રી સંજય દવે કહે છે કે, "માધ્યમો ક્યારેક ક્યારેક આ પ્રશ્ન વિશે વાત કરે છે, પણ તે હજુ પૂરતું નથી. માધ્યમોને વધુ આવરણ માટે તો વધુ મસાલાની જરૂર પડે છે." માધ્યમો અને બિન-સરકારી સંગઠનો વચ્ચે પૂરતા સંબંધોના અભાવને લીધે આ પ્રશ્નો વિશે યોગ્ય અને પૂરતી રજૂઆત થતી નથી.

"અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ ઊભું કરવામાં જે અવરોધ છે તે એ છે કે લોકો 'અવરોધમુક્ત' એટલે શું તે જાણતા નથી. વડોદરામાં મોલની ડિઝાઈન બનાવતા મારા સ્થપતિને અવરોધમુક્ત પર્યાવરણલક્ષી બાબતો બાંધકામની ડિઝાઈનમાં દાખલ કરવાનું સમજાવતાં મને નાકે દમ આવી ગયો હતો" - એમ એક બીલ્ડર શ્રી ચેતન આશરે કહ્યું હતું. તેમણે પહોંચક્ષમતા વિશેની સંવેદનશીલતા ઊભી કરવા માટેના એક કાર્યક્રમમાં હાજરી આપી હતી અને તેથી તેઓ જે મોલ બનાવી રહ્યા હતા તેમાં પહોંચક્ષમતા દાખલ કરવા માટે તેમણે તેમના પ્લાન ફરી તપાસ્યા હતા.

એચ.સી.પી. પ્રા.લિ.ના સ્થપતિ શ્રી અનિલ પટેલ માને છે કે અમલ કરનારી સંસ્થાઓ અને તેમના અધિકારીઓની ક્ષમતાનો પણ પ્રશ્ન છે. તેઓ કહે છે: "પહોંચક્ષમ ડિઝાઈનનો અમલ કરવામાં જે લોકો સામેલ છે તેઓ પૂરતી ક્ષમતા

ધરાવતા નથી કે નાનામાં નાની વિગતો સાથે અમલ કરવાની સંવેદનશીલતા ધરાવતા નથી.” ગુજરાત સરકાર સાથે કામ કરતા એક સિવિલ ઈજનેર શ્રી હરિન શાહ કહે છે કે, “પર્યાવરણને પહોંચક્ષમ બનાવવા માટે સરકારના અનેક ઠરાવો છે પરંતુ ક્ષેત્રમાં કામ કરનારા ઈજનેરો પહોંચ અને સામગ્રીની પ્રાપ્યતા વિશેનાં તકનિકી પાસાં અંગે પાયાની સમજ અને માહિતી ધરાવતા હોતા નથી.” વરિષ્ઠ સ્થપતિ શ્રી કમલ મંગળદાસ આ વાતને આગળ લઈ જતાં કહે છે કે “બહુ જ ઓછી દુકાનો એવી છે જે પહોંચક્ષમ ફિટિંગ્સ પૂરા પાડે છે અને જે ફિટિંગ્સ પ્રાપ્ય છે તે ખૂબ જ ખર્ચાળ છે. ઉત્પાદકોને મોટા પાયા પર એવા ફિટિંગ્સ ઉત્પન્ન કરવામાં રસ નથી કારણ કે માંગ અપૂરતી છે”.

અમદાવાદ ખાતે બંધાઈ રહેલા વિમાનીમથક વિશે વાત કરતાં નેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરોટી ઓફ ઈન્ડિયાના અમદાવાદ ખાતેના નિયામક શ્રી સુરેશ અવસ્થીએ પહોંચક્ષમતા દાખલ કરવા માગતા અમલકર્તાઓને પડતી તકલીફોની જાણકારી આપી. જ્યારે ડિઝાઈનમાં અને આયોજનના તબક્કે એનો સમાવેશ કરવામાં ન આવે ત્યારે એ મુસીબતો ઊભી થાય છે એમ તેમણે કહ્યું. જેઓ નિર્ણયકર્તાઓ છે તેમને આ મુદ્દે અભિમુખ કરવાની જરૂર છે એમ પણ તેમણે કહ્યું.

પહોંચક્ષમતા માટેનું એક અગત્યનું સાધન સંકેતો છે અને તેના વિશે વાત કરતાં સંકેતો વિશે સંશોધન કરનારા અને તેમને ઉપયોગમાં લાવવા માટે પ્રયાસ કરનારા ડિઝાઈનર શ્રી અમિત શેઠે કહ્યું કે, “સાર્વત્રિક ડિઝાઈન ધોરણોનો અભાવ અને વ્યવસાયી અભ્યાસક્રમોમાં આ પાસા ઉપર પૂરતું ધ્યાન નથી અપાતું તેથી શું કામ આવે છે અને શું કામ નથી આવતું તેને વિશે ભારે ગૂંચવાડો પ્રવર્તે છે.”

ગુજરાત સરકારના વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના કમિશનર શ્રી ભાસ્કર મહેતાએ કહ્યું કે, “કમિશનરની કચેરી પાસે આ પાસાનો અમલ કરવા માટે કે તેને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કોઈ ગ્રાન્ટ પ્રાપ્ય છે જ નહિ, અને અમારે જે કંઈ કરવું હોય તેને માટે અમારે જાતે જ ગ્રાન્ટ ઊભી કરવી પડે છે.” એમની કચેરી વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના અધિકારોનું રક્ષણ કરવા અને તેમને પ્રોત્સાહન આપવા માટે જવાબદાર છે.

‘સેન્ટર ફોર એન્વાયર્નમેન્ટલ પ્લાનિંગ એન્ડ ટેકનોલોજી’ના પ્રો. શિવાનંદ સ્વામી જણાવે છે કે, “મોટા ભાગની મહત્વની સંસ્થાઓમાં પહોંચક્ષમ પર્યાવરણ હોતું નથી અને તેથી વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે અનુકૂળ હોતું નથી.” તેમણે ઉમેર્યું કે તેઓ તેમની સંસ્થામાં તેમના પ્રાંગણને પહોંચક્ષમ બનાવવા માટે આ મુદ્દો ઉઠાવશે અને પ્લાનર તરીકે તેઓ નવા પ્લાન અને પ્રોજેક્ટમાં આ બાબતને આમેજ કરવાનો પ્રયત્ન કરશે.

‘અમદાવાદ શહેરી વિકાસ સત્તામંડળ’ (ઔડા)ના વરિષ્ઠ નગર આયોજક શ્રી હંસલ શુક્લ જણાવે છે કે, “પહોંચક્ષમતા એ વધુ ખર્ચનો પ્રશ્ન નથી, એ વલણ અને જાગૃતિનો પ્રશ્ન છે.” તેઓ આશાવાદી બનીને એમ જણાવે છે કે, “જો લોકો આ બાબતો વિશે જાણકાર હોય તો તેઓ મકાનો, મોલ વગેરે પહોંચક્ષમ બનાવશે. જો આરંભમાં જ આયોજન કરવામાં આવે તો ખર્ચ બે ટકાથી વધારે વધતું નથી. ઔડા પાસે તેના પેટા કાયદા છે જ અને અમારા કામના ક્ષેત્રમાં તેમનો અમલ કરી જ રહ્યા છીએ.

અમદાવાદ મહાનગરપાલિકા જે પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે તે વિશે વાત કરતાં મ્યુનિસિપલ કમિશનર શ્રી આઈ. પી. ગૌતમે કહ્યું કે, “૫૦ ટકા કરતાં પણ ઓછું બાંધકામ કાયદેસરનું છે. તેથી જે મકાનો ગેરકાયદે બંધાયેલાં છે તેમાં જી.ડી.સી.આર.નું પાલન થયું નથી અને અમદાવાદ મહાનગરપાલિકા એમના પ્લાન પર કોઈ અંકુશ ધરાવતી નથી. મહાનગરપાલિકા એવાં કેટલાંક મકાનો તોડી પાડે છે કે જે ગેરકાનૂની છે અને રસ્તા પર દબાણ કરનારાં હોય છે.”

લગભગ ૧૦ વર્ષથી પહોંચક્ષમતાના મુદ્દે કામ કરનારા ‘સામર્થ્ય’નાં સુશ્રી અંજલિ અગ્રવાલ જણાવે છે કે, “પહોંચ વિશે અન્વેષણ કરી શકે તેવા માન્યતાપ્રાપ્ત અન્વેષકોનો અભાવ છે અને પ્રશિક્ષિત માનવ સંસાધન વિશેની માહિતીનો અભાવ છે, તથા પહોંચક્ષમતાને સંસ્થાકીય સ્વરૂપ આપી શકે તેવી પ્રમાણન પ્રક્રિયાનો અભાવ છે. આ બધા પહોંચ આડેના મહત્વના અવરોધો છે.”

બેંગલોરમાં વિકલાંગતાના મુદ્દે હિમાયતનું કામ કરનારા શ્રી સી. મહેશ જણાવે છે કે, “પહોંચક્ષમ પર્યાવરણ ઊભું કરવાની કે તેને પ્રોત્સાહન આપવાની બાબતને વધારે મહત્વ આપવામાં આવતું નથી. સામાન્ય વલણ એવું છે કે ‘અમે તમને મદદ કરવા માટે છીએ જ, તમારે તેની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. અથવા તો એમ કહેવામાં આવે છે કે, “વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ આ સ્થળે બહુ આવતી નથી તેથી જરૂર નથી.” આને પરિણામે આ મુદ્દે પ્રાથમિકતા ઊભી થતી નથી.”

અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ એ સૌનો પાયાનો અધિકાર છે. એ પસંદગીનો કે વિકલ્પનો મુદ્દો નથી. પહોંચ ઊભી કરવી એ પાયાની સામાજિક જરૂરિયાત છીએ અને તેનો લાભ સૌને મળે છે.

ભારતમાં પહોંચક્ષમતા

ભારતમાં ૧૯૯૫માં વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિ ધારો ઘડવામાં આવ્યો. તેની કલમ-૪૪થી ૪૭ રાજ્યો જાહેર મકાનો, સ્થાનો, જગ્યાઓ અને પરિવહનમાં પહોંચક્ષમતા ઊભી કરવા માટે વિધાયક પગલાં ભરે એવો વિશેષ ઉલ્લેખ કરે છે. ૧૯૮૩નો નેશનલ બીલ્ડિંગ કોડ ઓફ ઈન્ડિયા ૨૦૦૩માં સુધારવામાં આવ્યો. તેમાં પણ શારીરિક રીતે અપંગ વ્યક્તિઓના ઉપયોગ માટેનાં જાહેર મકાનોના આયોજનમાં વિશિષ્ટ બાબતો હોવી જોઈએ એમ જણાવાયું છે. તેમાં ઘણાં ધોરણોની યાદી આપવામાં આવી છે કે જે સારા વ્યવહાર કે સ્વીકૃત ધોરણો તરીકે સ્વીકાર્ય છે. વિકાસ સત્તામંડળો દ્વારા વિવિધ રાજ્યોમાં બાંધકામના પેટા કાયદામાં તેમનો સમાવેશ કરવામાં આવે તે માટે તે માર્ગદર્શક છે. જો કે, તે દેશભરમાં ફરજિયાત નથી.

કેન્દ્રના શહેરી બાબતો અને રોજગાર મંત્રાલયના કેન્દ્રીય જાહેર બાંધકામ વિભાગે અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ માટે માર્ગરેખાઓ દાખલ કરી છે. તેમાં કાઉન્ટર, ટેલિફોન બૂથ, વેન્ડિંગ મશીન, પાર્કિંગ વગેરે જેવી વિવિધ સવલતો માટેની માર્ગરેખાઓનો સમાવેશ થાય છે.

એવાં કેટલાંક મકાનો અને જગ્યાઓ છે કે જે અંશતઃ પહોંચક્ષમ છે. તે એ અર્થમાં કે તેમાં પહોંચક્ષમતા ઊભી થાય તેવી કેટલીક સવલતો હોય છે અને વૃદ્ધો, વિકલાંગો, બાળકો, સગર્ભા સ્ત્રીઓ અને હલનચલન ઘટી ગયું હોય તેવી વ્યક્તિઓ માટે તે સ્થળો વધારે સુગમ બને છે. તેઓ તેમાં આસાનીથી પ્રવેશી શકે છે અને એમાં હરીફરી શકે છે. આવું બન્યું છે તે કંઈ ઇરાદાપૂર્વક બન્યું નથી. પહોંચક્ષમતા ઉપર તેના અધિકાર તરીકે તથા શાસનના પ્રશ્ન તરીકે જેટલું ધ્યાન આપવું જોઈએ તેટલું ધ્યાન અપાતું નથી.

જો કે, વિકલાંગતાના પ્રશ્ને ચાલતા આંદોલન દ્વારા જ મુખ્યત્વે આ બાબતે વધુ ચિંતા થઈ રહી છે અને હિમાયત પણ થઈ રહી છે. તેથી જ પહોંચક્ષમતા એ આ જ લોકોનો મુદ્દો છે એમ સમજવામાં આવે તો સહેજે આશ્ચર્ય ના થવું જોઈએ. એમ સમજવામાં આવે છે કે જેઓ વ્હીલચેર વાપરે છે તેમને જ અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે કારણ કે તેઓ જ સૌથી દશ્યમાન જૂથ છે. એક બીજી ખામી એ છે કે અવરોધો દૂર થવાથી જેમને ફાયદો થાય છે તેમની સામેલગીરી આ મુદ્દામાં નથી. સ્થપતિઓ તો તેમની સમજને આધારે એવી ડિઝાઈન બનાવે છે કે જેથી મોટા ભાગનાં જૂથો માટે તે વધારે સાનુકૂળ બને.

દેશભરમાં વિકલાંગો સાથે કામ કરનારાં સંગઠનો સરકાર, સ્થપતિઓ અને બીજાં અનેક જૂથો સાથે કામ કરીને જાહેર સ્થાનોને પહોંચક્ષમ બનાવવા માટે પ્રયાસ કરે છે. એને પરિણામે થોડાંક વિધાયક પરિણામો આવ્યાં છે. એ મહત્વનું છે કે આ પરિણામો પહોંચક્ષમતા માટેના મોડેલ છે અને આદર્શ વ્યવહારોના ટાપુ જેવા છે. વળી, તે ભૌતિક અવરોધોને કારણે અન્યથા જેમની બાદબાકી થઈ હોય એવા લોકો ઉપર તેની શી અસર પડી છે તેનો ખ્યાલ પણ આપે છે.

રેલવેએ એક વિધાયક હિલચાલનું ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે. રેલવે મંત્રાલયે ૨૦૦૭ સુધીમાં તમામ મેલ-એક્સપ્રેસ ટ્રેનોમાં વ્હીલ ચેર વાપરનારા માટે ખાસ કમ્પાર્ટમેન્ટ્સ અનામત રાખવાનો નિર્ણય કર્યો છે. આગામી ચાર વર્ષમાં એર-કન્ડિશન્ડ કમ્પાર્ટમેન્ટ પણ ઉમેરવામાં આવશે. સલામતીનાં કારણોસર આ કમ્પાર્ટમેન્ટ્સ ગાર્ડના ડબ્બાની બાજુમાં હશે.

દિલ્લીમાં 'દિલ્લી હાટ' અને 'ગાર્ડન ઓફ ફાઈવ સેન્સિસ' જેવાં બે જાહેર સ્થળોને યોગ્ય સુધારા દ્વારા પહોંચક્ષમ બનાવાયાં છે. એ જ રીતે 'દિલ્લી મેટ્રો' એ પહોંચક્ષમ જાહેર પરિવહનનું ઉદાહરણ છે. બેંગલોરમાં જનરલ પોસ્ટ ઓફિસ, રાજ્ય વિધાનસભાનું મકાન, વડી અદાલત, શહેરનું રેલવે સ્ટેશન અને જાહેર ક્ષેત્રની કંપની 'ભેલ' વગેરેએ પહોંચક્ષમતા ઊભી કરવાનાં પગલાં લીધાં છે.

ગુજરાતમાં પહોંચક્ષમતા

ગુજરાતમાં દેશના અન્ય ભાગોની જેમ જ થોડાંક મકાનો અને જાહેર જગ્યાઓમાં પહોંચક્ષમતા ઇરાદાપૂર્વક ઊભી થયેલી નથી. અમદાવાદના અંધજન મંડળ અને અપંગ માનવ મંડળ જેવી કેટલીક પુનર્વસન સંસ્થાઓએ પણ તેમનાં પ્રાંગણો અવરોધમુક્ત બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૨૦૦૨થી 'ઉન્નતિ' અને 'હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ' દ્વારા 'વિકલાંગતાને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા માટે નાગરિક સમાજની સહભાગિતામાં વધારો' નામે એક સંયુક્ત પ્રયાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે. તે વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પહોંચક્ષમતાને એક મહત્વના પ્રશ્ન તરીકે હાથ ધરે છે. ક્ષમતા વર્ધન, જાગૃતિ અને હિમાયત માટે અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને વ્યૂહરચનાઓ હાથ ધરાય છે. તેને પરિણામે અમદાવાદમાં સરદાર પટેલ જાહેર વહીવટ સંસ્થાન (સ્પિષા), લો ગાર્ડન, મણિનગર ગાર્ડન, મહેસાણામાં નેચર ક્યોર સેન્ટર અને વડોદરામાં એમક્યુબ મોલ અને સમાજ સુરક્ષા કચેરી પહોંચક્ષમ બન્યાં છે.

શો તફાવત પડ્યો?

ચાર વર્ષથી આ પ્રયાસ ચાલે છે અને હવે પહોંચક્ષમતાનો મુદ્દો પ્રકાશમાં આવ્યો છે. એ સ્પષ્ટ છે કે આ મુદ્દો કોઈ એક જ જૂથ હાથ ધરી શકે નહિ. તેથી આરંભથી જ વિવિધ હિતધારકો તેમની રીતે સામેલ થયા છે અને તેમની મતિશક્તિ અનુસાર પ્રદાન આપે છે. બધા જ લોકો નવા છે અને બધા પરસ્પરમાંથી શીખી રહ્યા છે. એક દૃશ્યમાન અને મહત્વનો તફાવત એ પડ્યો છે કે આ જૂથો પરસ્પર વાતચીત કરતાં થયાં છે, અનુભવોની આપ-લે કરે છે, સંસાધનોની આપ-લે કરે છે અને એકબીજાને જરૂરી ટેકો પૂરો પાડે છે. આ જૂથો વચ્ચે નેટવર્કિંગ શરૂ થયું છે અને સંકલનનો આરંભ થયો છે. જે પ્રવૃત્તિઓ સાથે સાથે હાથ ધરવામાં આવી છે તેનાથી માત્ર તેમનો વ્યવસાયી વિકાસ જ થયો છે એવું નથી પરંતુ તેમના અંગત જીવનમાં પણ ઉમેરો થયો છે.

અહીં વિવિધ ક્ષેત્રોના લોકોનાં મંતવ્યો આપ્યાં છે. તે વિવિધ વ્યવસાયના લોકો શી અસર પડી હોવાનું માને છે અને તેમના મતે શું મહત્વનું છે તે જણાવે છે.

પગલાં અને વ્યૂહરચનાઓ

અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ ઊભું કરવા નાગરિક સમાજને સામેલ કરવા માટેના 'ઉન્નતિ' અને 'હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ'ના પ્રયાસોમાં નીચેની બાબતો ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું:

૧. જાગૃતિ ઊભી કરવી.
૨. નેટવર્ક્સ અને વ્યૂહાત્મક ભાગીદારી ઊભાં કરવાં.
૩. ક્ષમતાવર્ધન.
૪. હિમાયત.

જાગૃતિ ઊભી કરવી: અમદાવાદ, વડોદરા અને સાબરકાંઠામાં દૃશ્યમાન અને અંશત: પહોંચક્ષમ સ્થાનોએ જાહેર પ્રસંગોનું આયોજન કરાયું. સંદેશાના વધુ પ્રચાર-પ્રસાર માટે માધ્યમોના પ્રતિનિધિઓનો સંપર્ક કરાયો, કાર્યશાળાઓમાં તેમને સામેલ કરાયા અને તે પછીનો ટેકો તેમને પૂરો પડાયો. વધુમાં, ફોટો પ્રદર્શન, ચોપાનિયાં, ફિલ્મો, લેખો વગેરે જેવી શૈક્ષણિક સામગ્રી તૈયાર કરાઈ અને વહેંચાઈ.

નેટવર્ક્સ અને વ્યૂહાત્મક ભાગીદારી ઊભાં કરવાં: 'પહોંચ સંસાધન જૂથ'ની રચના કરવી અને તેને મજબૂત કરવું એ મુખ્ય વ્યૂહરચના હતી. તે તમામ હિતધારકોનું જૂથ છે. તેમાં સ્થપતિઓ, પુનર્વસન અને વિકાસલક્ષી સંગઠનો, ડિઝાઈનરો અને વિકલાંગોનો સમાવેશ થાય છે. મકાનો અને પ્લાન્સના અન્વેષણની માંગને આધારે જૂથની રચના થાય. ત્રણ વર્ષના ગાળા દરમ્યાન ત્રણ જિલ્લામાં આવાં ૧૮ પહોંચ અન્વેષણ હાથ ધરાયાં. તે પછી તેમને માહિતી અને સામગ્રીના પુરવઠાકારો સાથેનો સંપર્ક વગેરેનો ટેકો પણ પૂરો પડાયો.

દેશભરમાં આ જ મુદ્દે કામ કરનારાં અનેક જૂથો સાથે ભાગીદારી ઊભી કરાઈ કે જેથી સંકલન થાય, પરસ્પરમાંથી શીખી શકાય અને સામૂહિક રીતે હિમાયત કરી શકાય.

ક્ષમતા વર્ધન: સ્થપતિઓ, ડિઝાઈનરો, પુનર્વસન અને વિકાસલક્ષી સંસ્થાઓ, વિકલાંગો વગેરે માટે પહોંચ અન્વેષણ હાથ ધરવા તેમને અભિમુખ કરવા અને તેમની કુશળતા ઊભી કરવા માટે કાર્યશાળાઓ અને તાલીમોનું આયોજન કરાયું. 'પહોંચ સંસાધન જૂથ'ના સભ્યોએ આ તાલીમો અને તે પછીના પ્રસંગોમાં ભાગ લીધો. તેમાંના કેટલાક સભ્યો નિષ્ણાત તરીકે સેવાઓ આપી રહ્યા છે.

હિમાયત: 'પહોંચ સંસાધન જૂથ'ના સભ્યો મોટાં મકાનો કે બાંધકામો કે એરપોર્ટ ઓથોરિટી, નગર આયોજન સત્તાવાળાઓ, અમદાવાદ મહાનગરપાલિકા દ્વારા બંધાતા રસ્તા અને ફૂટપાથો વગેરેના આયોજનની પ્રક્રિયામાં પહોંચની હિમાયત કરે છે.

અન્વેષણના અહેવાલો, પહોંચનાં તકનિકી પાસાં અંગેનાં પ્રકાશનો, વિકલાંગતા ધારો-૧૯૯૫ અને અન્ય સાહિત્યનો ઉપયોગ ક્ષમતા વર્ધન અને હિમાયત બંને માટે કરવામાં આવે છે.

વિકાસલક્ષી સંગઠનો

- વધુ ને વધુ નાગરિક સમાજનાં જૂથો વિકલાંગ લોકો વિશે જાગૃત થયાં છે. બિન-સરકારી સંગઠનો તેમની ભૂમિકા, જવાબદારીઓ અને અધિકારો વિશે વધુ જાગૃત થયાં છે.
- હવે જાગૃતિ વધી છે. અગાઉ ક્ષમતા વર્ધન ઉપર જ ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું, હવે માર્ગરેખાઓ, ધોરણો અને કાયદાનો અમલ કેવી રીતે કરવો તેના ઉપર ધ્યાન અપાય છે.

- નેટવર્કિંગ વધુ મજબૂત બન્યું છે અને પ્રત્યાયન સુગમ બન્યું છે, તકનિકી પ્રગતિને લીધે માહિતીની આપ-લે વધારે આસાન બની છે.
- હવે લોકો એ બાબત સાથે સંમત થાય છે કે પહોંચક્ષમતા ઊભી કરવી એ ખર્ચાળ બાબત નથી.
- વિવિધ હિતધારકો સાથેની વાતચીત દ્વારા વપરાશકાર જૂથની ભૂમિકા સમજાય છે. અસરકારક પરિવર્તન લાવવા માટે તેમની જરૂરિયાતો નક્કી કરવામાં તેમની શી ભૂમિકા છે તે સમજાય છે.
- આજે નક્કર પરિણામો દેખાય છે. અસર દેખાડવા માટે એ લોકોને બતાવી શકાય. જાહેર મકાનો, કચેરીઓ, ઉદ્યાનો અને પરિવહન ક્ષેત્રે દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં પહોંચક્ષમતા ક્યાંક ક્યાંક ઊભી થઈ છે.
- આજે જે કંઈ અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે તેનાથી નીતિવિષયક ફેરફારો માટે સૂચન કરવાનું આપણે માટે શક્ય બન્યું છે. આયોજન પંચના કાર્યકારી જૂથના ભાગ તરીકે 'નેશનલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ યુનિવર્સલ ડિઝાઈન' સ્થાપવા માટેનું સૂચન પણ કરવામાં આવ્યું છે.
- સરકાર વધુ સંવેદનશીલ બની છે અને હવે તે આપણો ટેકો માગે છે. અગાઉ આપણે તેની પાસે જઈને આપણો ટેકો પૂરો પાડવો પડતો હતો.
- ડોક્ટરો, સ્થપતિઓ, બીલ્ડરો, સરકાર વગેરે જેવા વિવિધ હિતધારકો એક જ મંચ પર આવવા અને પહોંચક્ષમતા વિશે વાતચીત કરવા તૈયાર છે. આ જૂથોએ લાંબા ગાળાનું કાર્ય શરૂ કર્યું છે અને સમાન મુદ્દે કામ કરવા માટે પારસ્પરિક સંબંધો વિકસાવ્યા છે. છૂટા છવાયા હિતધારકોનું એક જૂથ આ રીતે ઊભું કરવાનો પ્રયાસ થયો છે એ બેનમૂન છે. સંસાધન જૂથ સક્રિય છે અને સંબંધોને ટકાઉ બનાવવામાં આવ્યા છે. આ એક વિધાયક પરિવર્તન છે.
- માધ્યમો પહોંચક્ષમતા વિશે વ્યાપક અને મુદ્દા-આધારિત આવરણ પૂરું પાડે છે.
- અમારા અભિગમમાં પણ પરિવર્તન આવ્યું છે. સહભાગીઓ અને દાતાઓ સાથેની અમારી બેઠકોમાં અમે હંમેશાં વિકાસલક્ષી કામોમાં વિકલાંગતાના મુદ્દાનો સમાવેશ કરવાની ચર્ચા કરીએ છીએ.

બીલ્ડરો

- જો શોપિંગ મોલને અવરોધમુક્ત બનાવવામાં આવે તો ધંધો વધવાની શક્યતાઓ પણ છે કારણ કે વિવિધ પ્રકારના ગ્રાહકો આવશે. પહોંચક્ષમતા ઊભી કરવા માટે જે વધારાનાં નાણાં ખર્ચાં હશે તે છેવટે તો સારું વળતર આપશે કારણ કે પહોંચ ઈચ્છતા ગ્રાહકો નિયમિત ગ્રાહકો બનશે અને તેઓ મોલની મુલાકાત લેતા થઈ શકે છે.

વિકલ્પજનો અને તાલીમ સંસ્થાઓ

- આવા પ્રયાસોએ લોકોને અને ખાસ કરીને વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને તેમના અધિકારો આપ્યા છે.
- આ આંદોલને લોકોની સહભાગિતાને વિસ્તારી છે. દા.ત. અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસિએશનમાં તાજેતરમાં યોજાયેલી એક કાર્યશાળામાં પહોંચક્ષમતા હોવાને લીધે ૮૦ વર્ષની વયની એક વ્યક્તિ આવી શકી અને કાર્યશાળામાં ભાગ લઈ શકી. ત્યાં ઢાળ પણ છે અને વ્હીલચેર પણ છે.
- સરદાર પટેલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ પબ્લિક એડમિનિસ્ટ્રેશન (સ્પિપા) ખાતે પહોંચક્ષમતા ઊભી થવાથી તેમની બ્રાન્ડ વેલ્યુ વધી છે. તેનાથી એવી છાપ ઊભી થઈ છે કે તેઓ જુદા જુદા લોકોની જરૂરિયાતો પ્રત્યે ધ્યાન આપે છે. સ્પિપાની મુલાકાત તમામ સરકારી વિભાગોના તમામ કક્ષાના અધિકારીઓ લેતા હોય છે તેથી તેઓ પણ પહોંચક્ષમતાના મુદ્દે સંવેદનશીલ બને છે, મુલાકાતીઓ પણ એ મુદ્દાને ધ્યાનમાં લે છે.
- બી.આર.ટી.એસ.ના પ્રયાસથી એવું પર્યાવરણ ઊભું થયું છે કે જ્યાં વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ, વરિષ્ઠ નાગરિકો અને અવરોધોથી અસર પામનારા તમામ લોકો બીજાઓની મદદ વિના હરીફરી શકે છે અને પ્રવાસ કરી શકે છે. લોકોમાં તેનાથી વિધાયક લાગણી ઊભી થશે.

સ્થપતિઓ

- તકનિકી જાણકારી ઊભી થઈ છે. દા.ત. 'હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ' અને 'ઉન્નતિ' દ્વારા અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ માટે ડિઝાઇન મેન્યુઅલ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. તે 'પહોંચ સંસાધન જૂથ' દ્વારા તૈયાર કરાયું છે.
- ગુજરાત ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સિવિલ એન્જિનિયર્સ જેવી વ્યવસાયી સંસ્થાઓ સાથેના સંબંધોથી અમલકર્તાજૂથમાં વધુ જાગૃતિ ઊભી કરવામાં સહાયતા મળી છે.
- લોકો પહોંચ વિશે વધુ જાગૃત થયા છે. અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ ઊભું કરવું એ ધીમે ધીમે લોકોના દિમાગમાં ધૂસ્યું છે અને સ્થપતિઓ, બીલ્ડરો અને સરકાર વગેરે જેવાઓની કાર્યની તરાહમાં પણ ધૂસ્યું છે.

માધ્યમો

- પહોંચક્ષમતા માટે વિધાયક પર્યાવરણ ઊભું થયું છે.
- કેટલાક પત્રકારો વિકલાંગતાના મુદ્દે સંવેદનશીલ બન્યા છે અને કેટલાક આ મુદ્દાને વિશે લખવા-બોલવા તૈયાર થયા છે.
- ગુજરાતમાં પહોંચની જરૂરિયાત વિશે અનેક લોકો જાગૃત થયા છે અને મુખ્ય પ્રવાહનાં અખબારો - જેમ કે, ચિત્રલેખા, આઉટલૂક, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ - અને એન.ડી.ટી.વી., ઈ.ટી.વી. વગેરે જેવાં વીજાણુ માધ્યમોએ આ મુદ્દે કવર સ્ટોરી તૈયાર કરી છે અને સાથે સાથે આવરણ કર્યું છે.

પુનર્વસન સંસ્થાઓ અને વપરાશકાર જૂથો

- 'પહોંચના અન્વેષણ' (એક્સેસ ઓડિટ)ની ઝુંબેશના ભાગરૂપે અમે બેંગલોરમાં મહત્વનાં જાહેર મકાનોનું 'પહોંચ અન્વેષણ' વિકલાંગતા કમિશનર, વિકલાંગો અને સ્થપતિઓ સાથે કર્યું. તેને પરિણામે એ મકાનોમાં અનેક સવલતો અને સેવાઓમાં ફેરફારો થયા. જાહેર ક્ષેત્રના એક એકમમાં વિકલાંગો માટે ખાસ જાજરૂ બનાવાયાં, એક બેંકમાં ઢાળ અને રિનોવેશન કાઉન્ટર બનાવાયાં, વહીલચેર ધરાવનારા પ્રવેશી શકે તેવાં પ્રવેશદ્વારો બનાવાયાં. આ પ્રકારની સગવડો ઊભી થવાથી વિકલાંગ લોકો માટે નોકરીઓની તકો વધી. આવા ફેરફારોને લીધે તેમનામાં ગૌરવ, સ્વતંત્રતા, આત્મવિશ્વાસ અને ઊંચી ઉત્પાદકતાનો ફરીથી જન્મ થયો.
- સ્પિષા, હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલની ઓફિસ, અમદાવાદમાં બહુમાળી મકાનો અને અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસિએશનનું મકાન વગેરે હવે સારા નમૂના તરીકે ઉપસ્થિત થયાં છે. ગુજરાત સરકારે પેટા કાયદા ફરજિયાત બનાવવાની ભલામણ કરી છે. ગાંધીનગરનું સચિવાલયનું મકાન અંશતઃ અવરોધમુક્ત બન્યું છે. સરકારે એક અંધજનની કમિશનર તરીકે નિમણૂક પણ કરી છે.
- પહેલાં અમારી સામે લોકો જેવું તાકી તાકીને જોતા હતા, હવે નથી જોતા. જાહેર સ્થળોએ તેઓ સહાય કરવા તૈયાર છે અને અમારી મશ્કરી કરતા નથી.

વિધાયક અસર કેવી રીતે વધારી શકાય?

એ મહત્વનું છે કે પહોંચના પ્રશ્ન વિશે અનેક હિતધારકો કામ કરે છે અને અનેક પ્રકારની વ્યૂહરચનાઓ તેઓ અપનાવે છે. શહેરી વિસ્તારો માટે પહોંચક્ષમતા જેટલી મહત્વની બાબત છે એટલી જ મહત્વની બાબત એ ગ્રામ વિસ્તારો માટે પણ છે. વિકલાંગતાના પ્રશ્ને કર્મશીલ સી. મહેશ એના ઉપર આમ કહીને ભાર મૂકે છે કે, "અવરોધમુક્ત પર્યાવરણનો મુદ્દો ભદ્ર વર્ગ માટે જ અને શહેરી વર્ગ માટે જ અગત્યનો છે એવી ગેરસમજ સામાન્ય લોકો કરતા હોય છે અને પહોંચને તેઓ ખર્ચાળ અને આરામદાયક જીવનશૈલી સમજે છે."

આ મુદ્દે જેમની મુલાકાત લેવામાં આવી છે તેઓ શું કહે છે તે જોઈએ. નીચે આપણે જે ક્ષેત્રોમાં આગળ વધી શકીએ તેવાં ૧૨ શીર્ષકો હેઠળ તેમના અભિપ્રાયો આપવામાં આવ્યા છે:

૧. જાગૃતિ ઊભી કરવી

- આ મુદ્દાને નાટ્યાત્મક સ્વરૂપ આપો અને મુખ્ય પ્રવાહના માધ્યમો દ્વારા નિયમિતપણે વર્તમાન ઉદાહરણોનો પ્રચાર કરવામાં આવે.
- ચાવીરૂપ સંદેશાઓ શાળાની સ્ટેશનરી વસ્તુઓ દ્વારા બાળકો સુધી પહોંચાડાય.
- પહોંચ ઊભી કરવાનું કામ જો આયોજનના તબક્કે જ કરાય તો સહેજે ખર્ચાળ નથી એ લોકોને સમજાવવું.
- જ્યારે નવી પહોંચક્ષમ નવી સેવાઓ ઊભી કરવામાં આવે ત્યારે તેની માહિતીનો પ્રચાર કરવામાં આવે અને વપરાશકાર જૂથોને તેના વિશે અભિમુખ કરવામાં આવે કે જેથી વપરાશ અને ઉપયોગને પ્રોત્સાહન મળે.

૨. સંબંધિત જૂથોનું ક્ષમતા વર્ધન

- પહોંચક્ષમતામાં જેમને રસ હોય અને જેમની ક્ષમતા હોય તેવા લોકોનું જૂથ બનાવવું.
- પ્રધાનો અને અમલદારો સહિતના નિર્ણાયકર્તા લોકો માટે અભિમુખતા કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું.
- સ્થપતિઓ, બીલ્ડરો, પત્રકારોને આ મુદ્દા અંગે સંવેદનશીલ બનાવવા કે જેથી તેઓ એને આવરી લે.
- ગ્રામ પંચાયત, તાલુકા પંચાયત અને જિલ્લા પંચાયત સ્તરે નિર્ણાયકર્તાઓમાં વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ હોવી જોઈએ. તેમને પહોંચની જરૂરિયાતો અંગે તાલીમ પ્રાપ્ત કરવાની તક મળવી જોઈએ અને અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ ઊભું કરવા માટે 'પહોંચ અન્વેષણ' હાથ ધરવા માટેની પણ તેમને તક મળવી જોઈએ.
- માર્ગ અને મકાન વિભાગ, મહાનગરપાલિકાઓ, શહેરી વિકાસ સત્તામંડળોમાં આ દૃષ્ટિકોણ ઊભો કરવો કે જેથી તેઓ જે કંઈ કામ કરતાં હોય તેમાં આ બાબતને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે.
- ઉદ્યોગ ક્ષેત્રને પણ આ મુદ્દે અભિમુખ કરવાની જરૂર છે કે જેથી તે અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ ઊભું કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરે અથવા વિકલાંગોને જે વસ્તુઓ જરૂરી હોય તે ઉત્પન્ન કરે.

૩. અભિગમ અને માનસમાં પરિવર્તન

- જરૂરિયાત-આધારિતને બદલે અધિકાર-આધારિત અભિગમને આધારે આ મુદ્દો હાથ ધરાવો જોઈએ.
- સમગ્રતયા પહોંચ ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે, પરિવહન ઉપર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. જ્યાં સુધી તેઓ દૃશ્યમાન નથી બનતા ત્યાં સુધી તેમની જરૂરિયાતો સમજવામાં આવતી નથી.
- જે કંઈ નાના-મોટા ફેરફારો થાય છે તે વિશે આપણે વિધાયક બનવું જોઈએ.
- વિકલાંગતાના મુદ્દે ચળવળિયા બનવાને બદલે રચનાત્મક હિમાયતનો આશરો લેવાની જરૂર છે.
- માગણીઓ કરતી વખતે ટેકો આપવો અને ઉકેલો આપવા, માત્ર પ્રશ્નો ઊભા ન કરવા અને બીજાઓની ટીકા ના કરવી અને તેમણે જે નથી કર્યું એ વિશે તેમને ટોકવા નહિ.
- પહોંચક્ષમતાને માત્ર વિચારધારા ન બનાવવી પરંતુ એક એવી વસ્તુ બનાવવી કે જેને લોકો વેચી શકે. તેને મકાનમાં મૂલ્યવૃદ્ધિ તરીકે પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ.

૪. નવા સંબંધો ઊભા કરવા

- વપરાશકાર જૂથો, સ્થપતિઓ અને ડિઝાઈનરો વચ્ચે સંવાદ ઊભો કરવો.
- ખાનગીકરણ થઈ રહ્યું છે અને અસર વધારવા માટે આપણે કંપની જગત પાસે પણ જવાની જરૂર છે.
- કંપનીઓને પહોંચનો મુદ્દો હાથ ધરવા માટે સામેલ કરવી કે જેથી જાગૃતિ વધે. દા.ત. પહોંચક્ષમતા માટેની જરૂરિયાત અંગેની ટીવી ઉપરની જાહેરખબર માટે ચુકવણી કરવાનું કંપનીને કહેવાનું.
- શહેરી વિકાસ નીતિ, ઝૂંપડપટ્ટી નેટવર્કિંગ પરિયોજના વગેરે જેવાં અન્ય ક્ષેત્રોમાં પહોંચનો સમાવેશ થાય તે માટે થઈ રહેલી ઘટનાઓ વિશે તકેદારી રાખવાની જરૂર છે.
- કમિશનર, બિન-સરકારી સંગઠનો, પુનર્વસન સંસ્થાઓ, વિકલાંગો અને સ્થપતિઓ વગેરેના પ્રયાસો વચ્ચે સંકલન સધાય તે માટે તેમની વચ્ચે સંવાદ ઊભો કરવો.

૫. માંગ ઊભી કરવી

- વપરાશકાર જૂથો સાથે કામ કરનારાં સંગઠનોએ પહોંચ માટેની માંગને વ્યક્ત કરવી.
- સ્થાનિક જૂથો સ્થાપીને પહોંચની માંગને તેઓ વાચા આપે તેમ કરવું.

૬. હિમાયત

- સરકારને વધારે ઉત્તરદાયી બનાવવી જોઈએ.
- યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજોને 'તમામ વિદ્યાર્થીઓની સમાન સંભાળ' અંગેની નીતિ અપનાવવા કહેવું જોઈએ - તેના હેઠળ અવરોધમુક્ત પર્યાવરણને ફરજિયાત બનાવવું જોઈએ.
- ભારતની મોટી અને અગ્રણી પેઢીઓને આ માર્ગરેખાઓ કાઉન્સિલ ઓફ આર્કિટેક્ચર અને સ્થાપત્યની વિદ્યાશાખાઓ સ્વીકારે તે માટે લખવાનું કહેવું. એક વાર મોટી પેઢીઓ પહોંચક્ષમતાને મોટા પાયે સ્વીકારશે તો નાની પેઢીઓ ઉપર પણ તેની ધીમે ધીમે અસર થશે.
- તમામ ડિઝાઈનરો અને આયોજકોએ તેમની નવી અને ચાલુ પરિયોજનાઓમાં પહોંચક્ષમતાનો સમાવેશ કરવો જોઈએ.
- સ્થાપત્ય અને ઈજનેરી કોલેજોના અભ્યાસક્રમોમાં પણ આ બે બાબતોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

૭. વ્યવસાયી સમર્થન સેવાઓ

- નગર આયોજન વિભાગ કે શહેરની નગરપાલિકાએ તાલીમબદ્ધ વિશેષજ્ઞોની એક ટુકડીની નિમણૂક કરવાનું વિચારવું જોઈએ. તેમાં વિકલાંગ લોકોનો સમાવેશ પણ કરવો જોઈએ. તે બંધાઈ રહેલાં એપાર્ટમેન્ટ્સ, શાખાઓ, કોલેજો, શોપિંગ આર્કેડ, ફલાય ઓવર, જાહેર શૌચાલયો, ઉદ્યાનો વગેરેમાં પહોંચનું અન્વેષણ કરવા માટે દેખરેખની ભૂમિકા ભજવી શકે. આ ટુકડી તેનો અહેવાલ જે તે ખાતાને જરૂરી પગલાં ભરવા માટે મોકલી આપે.
- સ્થપતિઓનો એક તકનિકી વિભાગ ઊભો કરવો. તે બીલ્ડરોને તેમને તકનિકી સેવાઓ પૂરી પાડે અને કહે કે પહોંચક્ષમતા કેવી રીતે ઊભી કરી શકાય તેમ છે. આ વિભાગ એક નફાકારક કેન્દ્ર તરીકે કામ કરે અને તે બીલ્ડરો સાથે કામ કરવા માટે સક્ષમ હોવો જોઈએ અને સંપૂર્ણ ઉકેલો આપવા માટે સક્રિય થવો જોઈએ. એ રીતે બીલ્ડર માટે એ ધંધાકીય લાભની બાબત બનવી જોઈએ.
- માન્ય અન્વેષકોની એક યાદી તૈયાર કરવી અને એ જાહેર કરવી.

૮. સંસાધન ફાળવણી અને એકત્રીકરણમાં વધારો

- સરકાર દ્વારા વધુ સંસાધનોની ફાળવણી થવી જોઈએ અને પહોંચક્ષમતા વધે તે માટે તેમાં ખર્ચને પ્રોત્સાહન અપાવું જોઈએ.
- પહોંચક્ષમતા વિશેની વેબસાઈટ ઊભી થાય અને તે અદ્યતન બનતી જાય વગેરે જેવી બાબતોમાં વરિષ્ઠ નાગરિકોનાં જૂથોને સામેલ કરવાં.

૯. પ્રોત્સાહનોની જોગવાઈ

- જેઓ પહોંચક્ષમતા ઊભી કરે છે અથવા કરવામાં મદદ કરે છે એમાં સ્થપતિઓ, બીલ્ડરો, ડિઝાઈનરો અને પત્રકારોનો સમાવેશ કરી શકાય છે.
- બીલ્ડરો માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવી જોઈએ. દા.ત. જે પોતાના બાંધકામ પહોંચક્ષમતાનો સમાવેશ કરે તેમને શહેરના સત્તાવાળાઓ પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. તેનાથી પહોંચક્ષમતા ફરજિયાત પણ બનશે અને પ્રોત્સાહન ઉદ્દીપક તરીકેનું કામ કરશે.
- જે મકાનો પહોંચક્ષમ હોય તેમને આર્થિક પ્રોત્સાહનો પૂરાં પડાય તે માટે લોબિંગ કરવું.
- માન્યતાનું કોઈ સ્વરૂપ વિકસાવવું અને તેનો ઉપયોગ કરવો. દા.ત. હોટલોને સ્ટાર રેટિંગ અપાયું છે.

૧૦. શ્રેષ્ઠ નમૂના ઊભા કરવા

- વિકલાંગો સાથે કામ કરનાર દરેક સંસ્થાને અવરોધમુક્ત બનાવવી જોઈએ, તો જ લોકો તેનું મહત્ત્વ સમજશે.

- વિકલાંગ કમિશનરની કચેરી, સિવિક સેન્ટર, બસ સ્ટેન્ડ, કલેક્ટરની કચેરી, પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્ર જેવાં જાહેર સ્થળો સ્થાનિક વિકલાંગ લોકો સાથે નક્કી કરો અને તેમને પહોંચક્ષમ બનાવવાની ઝુંબેશ શરૂ કરો.
- એક કિ.મી.ની ત્રિજ્યામાં જે હોય તે તમામ મકાનો, રસ્તાઓ, ફૂટપાથો, સેવાઓ અને સવલતોને પહોંચક્ષમ બનાવો કે જેથી તેની અસરનું નિદર્શન થઈ શકે અને શ્રેષ્ઠ નમૂનો ઊભો કરી શકાય.

૧૧. સંશોધન કરો

- વપરાશકાર જૂથોની માગણીઓના વિવિધ ઉકેલો લાવવા માટે સંશોધન કરવું જરૂરી છે. પહોંચક્ષમતા માટેની માર્ગરેખાઓને અનુભવ અને ટેકનોલોજીની પ્રગતિને આધારે સમયાંતરે સુધારવાની જરૂર છે.

૧૨. ધોરણોનો અમલ

- બાંધકામના પેટા કાયદાઓનો અમલ ફરજિયાત બનાવવો.
- તમામ જાહેર મકાનો અને અર્ધ જાહેર મકાનો અવરોધ-મુક્તતા ધરાવવા માટે જરૂરી કાનૂની જરૂરિયાતો પરિપૂર્ણ કરતાં હોય ત્યાં બાંધકામના પેટા કાયદામાં ફેરફાર માટે હિમાયત કરવી.
- આ અંગે વધુ કર્મશીલતા દાખવવી, દા.ત. કેસ કરવા.
- જેઓ પાલન ન કરે તેમને સજા કરવી.
- પરિવર્તન લાવવા માટે ફરજ પાડવી. એ માટે કેસ કરવા, અને એમાં આ મુદ્દા પર ભાર મૂકવો.

ઉપસંહાર

એ નોંધવું રસપ્રદ થઈ પડે તેમ છે કે ફેરફારો થઈ રહ્યા છે અને અવરોધમુક્ત સ્થાનો ઊભાં થઈ ચૂક્યાં છે. એ માત્ર ધનવાન દેશોમાં જ બની રહ્યું છે એવું નથી, એ આપણા દેશમાં પણ બની રહ્યું છે. બેંગલોર, દિલ્લી, કોલકાતા, અમદાવાદ, વડોદરા જેવાં નગરોમાં એનાં અનેક ઉદાહરણો છે. તે નમૂના તરીકે તો કામ લાગે જ છે પણ પ્રેરણાનાં સ્રોત પણ બની રહે છે. એને માટે અનેક પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે. પરંતુ હજુ ઘણું કરવાનું બાકી છે. સૌથી મહત્વની જરૂરિયાત તો કદાચ એ છે કે માનસ બદલાય અને અવરોધો દૂર કરવાની જરૂરિયાત સમજાય. વળી, એ પણ સમજવું જોઈએ કે પહોંચક્ષમતા ઊભી કરવાનું મુશ્કેલ પણ નથી અને ખર્ચાળ પણ નથી, એને માટે માત્ર ઈચ્છાશક્તિ જોઈએ.

“પહોંચક્ષમતા એ માનવીય પ્રશ્ન છે, ટેકનિકલ સવાલ નથી” એમ એક સ્થપતિશ્રી યતિન પંડ્યા ભારપૂર્વક જણાવે છે. વિકલાંગતાના પ્રશ્ને કર્મશીલ એવા શ્રી સંજીવ સચદેવા એ જ વાત સુંદર રીતે આ રીતે કહે છે, “આપણે સૌ પ્રથમ તો આપણી જાતે શીખવું જોઈએ અને સક્ષમ બનવું જોઈએ અને સમજવું જોઈએ કે પહોંચક્ષમતા એટલે શું. જ્યારે દૃષ્ટિહીન લોકો હલનચલનની ક્ષતિવાળા વિકલાંગ લોકોની જરૂરિયાતો વિશે અને હલનચલનની ક્ષતિવાળા વિકલાંગ લોકો દૃષ્ટિહીનોની જરૂરિયાતો વિશે વાત કરતા થશે ત્યારે જ પહોંચક્ષમતા ઊભી થશે”.

માત્ર અન્યોના અધિકારોને જ માન્ય રાખવાની અને આદર આપવાની જરૂર નથી, પણ સાથે સાથે સમાજમાં તેમના પ્રદાનને પિછાણવાની પણ જરૂર છે. ગુજરાતના વિકલાંગોના કમિશનર શ્રી ભાસ્કર મહેતા જણાવે છે કે, “પહોંચક્ષમતા ઊભી કરવાનો પ્રયાસ કરતી વેળાએ આપણે મર્યાદિત વ્યાખ્યાઓમાંથી બહાર નીકળવું જોઈએ. તેને માત્ર ભૌતિક માપદંડ જ ન ગણવો જોઈએ. સંવેદનાત્મક પહોંચક્ષમતા પણ અગત્યની છે કે જ્યાં સ્વની સંપૂર્ણ અભિવ્યક્તિ શક્ય બને છે.”

એ બાબત યાદ રાખવાની જરૂર છે કે પહોંચક્ષમતા એ કદાચ આપણી આજની જરૂરિયાત ના પણ હોય, પણ તે આપણી આવતી કાલની જરૂરિયાત બની શકે છે. એક બીલ્ડર શ્રી ચેતન આશર યોગ્ય રીતે જ કહે છે કે, “જો તમે તમારી જાત માટે કંઈક કરવા માગતા હોવ તો તમે અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ માટે આજથી જ વિચારો અને આજથી જ કામ કરવાની શરૂઆત કરો.” અંતે એટલું જ કહેવાનું કે સફળ નમૂનાઓ દ્વારા જે પ્રેરણા પૂરી પાડવામાં આવી છે તે તેની ગતિ ન ગુમાવે તે વધારે મહત્વનું છે.

ગુજરાતમાં 'પહોંચ સંસાધન જૂથ' આગામી બે વર્ષ દરમ્યાન નીચેનાં કાર્યો કરવા વિચારે છે:

૧. બાંધકામના પેટા કાયદા ફરજિયાત બને અને તેમનો અસરકારક અમલ થાય તે માટે હિમાયત.
૨. જાહેર પ્રસંગો દ્વારા શૈક્ષણિક સામગ્રી તૈયાર કરીને વિવિધ હિતધારકો વચ્ચે જાગૃતિ ઊભી કરવી.
૩. 'પહોંચ સંસાધન જૂથ'ને મજબૂત કરવું.
૪. વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સત્તાવાળાઓ સમક્ષ હિમાયત.
૫. સંસ્થાઓ અને સંગઠનોને પહોંચ અન્વેષણ માટે અને સુધારા માટે ટેકો પૂરો પાડવો.

મુલાકાત આપનારાઓની યાદી

શ્રી આનંદ પટેલ, એચસીપી પ્રોજેક્ટ ડિઝાઈન અને મેનેજમેન્ટ પ્રા.લિ.: સુશ્રી અંજલી અગ્રવાલ, સામર્થ્ય સેન્ટર ફોર પ્રમોશન ઓફ બેરિયર ફ્રી એન્વાયર્નમેન્ટ ફોર ડિસેબલ્ડ પીપલ (નવી દિલ્લી): શ્રી અમિત શેઠ, માર્ઈન્ડસ આઈ: સુશ્રી અર્ચના શ્રીવાસ્તવા, હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ (ગુજરાત): શ્રી અરિંદમ મિત્રા, ઉન્નતિ, વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન: શ્રી અરિવંદ ખરે, ડીઆરએમ ઓફિસ (અમદાવાદ): પ્રો. બકુલ ધોળકિયા, ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેનેજમેન્ટ (અમદાવાદ): શ્રી બી.આર.બાલાચંદ્રન, એન્વાયર્નમેન્ટ પ્લાનિંગ કોલાબોરેટિવ: શ્રી ભારકર મહેતા, ઓફિસ એફ ધી કમિશનર ફોર પર્સન્સ વીથ ડિસેબીલિટીઝ, ગુજરાત સરકાર: ડૉ. ભૂષણ પૂનાની, બ્લાઈન્ડ પીપલ્સ એસોસિએશન, (અમદાવાદ): સુશ્રી બિંદુ નાયર, યુનાઈટેડ વે ઓફ બરોડા, વડોદરા: શ્રી બિનોય આચાર્ય, ઉન્નતિ, વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન: શ્રી સી. મહેશ, એડવોકેટ કો-ઓર્ડિનેટર, સીબીઆર ફોરમ (બેંગલોર): શ્રી ચેતન આશર, બીલ્ડર (વડોદરા): શ્રી હંસલ શુક્લ, અમદાવાદ અર્બન ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી: શ્રી હસમુખ પટેલ, એચસીપી પ્રોજેક્ટ ડિઝાઈન અને મેનેજમેન્ટ પ્રા.લિ.: શ્રી હરિન શાહ, રોડ એન્ડ બીલ્ડિંગ ડિપાર્ટમેન્ટ, ગુજરાત સરકાર: શ્રી આઈ.પી.ગૌતમ, અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન: શ્રી ઈશ્વર ચૌધરી, સોશયલ ડિકેન્સ ઓફિસર, વડોદરા: શ્રી કમલ મંગળદાસ, આર્કિટેક્ટ (અમદાવાદ): શ્રી કે.કે. નાયર, અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસિએશન: શ્રી કરણ ગ્રોવર, આર્કિટેક્ટ, કરણ ગ્રોવર એન્ડ એસોસિએટ્સ (વડોદરા) સુશ્રી કિન્નરી દવે, બ્લાઈન્ડ પીપલ્સ એસોસિએશન (અમદાવાદ): શ્રી મહેશ શાહ, રિપોર્ટર, ચિત્રલેખા ગ્રુપ (અમદાવાદ): શ્રી મિતુલ શુક્લ, આર્કિટેક્ટ એન્ડ ડિઝાઈનર (વડોદરા): શ્રી નરેન્દ્ર પટેલ, સોસાયટી ફોર ફિઝીકલી હેન્ડિકેપ્ડ (વડોદરા): શ્રી સંજય દવે, ચરખા ડેવલપમેન્ટ કોમ્યુનિકેશન નેટવર્ક (ગુજરાત): શ્રી સંજીવ સચાદેવા, સામર્થ્ય સેન્ટર ફોર પ્રમોશન ઓફ બેરિયર ફ્રી એન્વાયર્નમેન્ટ ફોર ડિસેબલ્ડ પીપલ (નવી દિલ્લી): શ્રી સતીશ પટેલ, સરદાર પટેલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ પબ્લિક એડમિનિસ્ટ્રેશન (અમદાવાદ): ડો. શિવાનંદ સ્વામી, સેન્ટર ફોર એન્વાયર્નમેન્ટલ પ્લાનિંગ એન્ડ ટેકનોલોજી (અમદાવાદ): શ્રી સ્નેહલ સોનેજી, હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ (ગુજરાત) શ્રી. સુરેશ અવસ્થી, એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઈન્ડિયા (ગુજરાત): સુશ્રી સુષ્મા ઓઝા, યુનાઈટેડ વે ઓફ બરોડા (વડોદરા): સુશ્રી યતીન પંડ્યા, વાસ્તુ શિલ્પ ફાઉન્ડેશન (અમદાવાદ): જીગત પઠાણ, બ્લાઈન્ડ પીપલ્સ એસોસિએશન, (અમદાવાદ)

મુલાકાત લેનારાનાં નામ

એલિસ મોરિસ, ભાનુપ્રસાદ મિસ્ત્રી, દીપા સોનપાલ, ગીતા શર્મા, જંચત ભોજિયા, હિતેન્દ્ર ચૌહાણ, જ્યોતિ એન જોશ, નરીન્દરજીત કૌર સેઠી, પરિમલ ચંદ્ર, પાર્થો દાસ, પ્રભાકાંત જૈન, સતીશ મિશ્રા, સત્યા પ્રમાણિક અને સ્નેહલ સોનેજી

સંદર્ભ

૧. ઉન્નતિ અને હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ દ્વારા છપાયેલ ડિઝાઈન મેન્યુઅલ ફોર બેરિયર ફ્રી બિલ્ટ એન્વાયર્નમેન્ટ
૨. www.wikipedia.com
૩. વ્હોટ ઈઝ યુનિવર્સલ ડિઝાઈન, ટોયોટા, જાપાન

વધુ વિગત માટે સંપર્ક કરો:

વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન

જી-૧, ૨૦૦, આઝાદ સોસાયટી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫.

ફોન: ૦૭૯-૨૬૭૪૬૧૪૫, ૨૬૭૩૩૨૯૬

ફેક્સ: ૦૭૯-૨૬૭૪૩૭૫૨. ઈ-મેલ: socialinclusion@unnati.org

વેબસાઈટ: www.unnati.org

હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ

૧, પંચજ્યોત સોસાયટી, હસમુખ કોલોની ચાર રસ્તા, વિજયનગર પેટ્રોલ પંપ નજીક, નારણપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૩.

ફોન: ૦૭૯-૬૫૪૨૫૬૪૬, ૨૭૪૬૧૫૬૮

ઈ-મેલ: inclusion@hi-india.org